

DOROTA MATYASZCZYK

WIELKOPOLSKA W CZORAJ I DZIŚ

Historyczne podziały administracyjne¹

Wielkopolska była terenem, na którym przed wiekami wykształciło się państwo polskie. Obejmowało ono terytorium trzech plemion: Goplan, Łędzian i Polan. Dziedzictwo Mieszka I powiększył na drodze podbojów Bolesław Krzywousty przyłączając od północy tereny tzw. Krajny (Ziemi Granicznej), od południa Ziemię Sycowską, od zachodu obszar położony między Obrą a Odrą. Rozbicie dzielnicowe, walki między spadkobiercami Krzywoustego i najazdy ze strony Brandenburgii znacznie uszczupliły ten obszar. Ograniczał się on w 1253 r. do dwóch księstw: poznańskiego i kaliskiego, które przekształciły się później w województwa. Znacznie później, bo dopiero w połowie XIV w. pojawiły się powiaty. Powstały one na kanwie szlacheckich okręgów sądowych tzw. roczków. W województwie poznańskim były trzy powiaty: poznański sięgający aż do Wałcza, kościański i Ziemia Wschowska (przyłączona w 1343 r. przez Kazimierza Wielkiego). W województwie kaliskim, tradycyjnie gęściej zaludnionym, było 6 powiatów: kaliski, pyzdrowski, koniński, gnieźnieński, kcyński i nakielski. Nad całą Wielkopolską - poza Ziemią Wschowską i Nakielską (odzyskanymi w 1368 r.) sprawował władzę w imieniu króla starosta generalny, rezydujący na zamku w Poznaniu. Obszar jego władzy obejmował 30 tys km². Z nim pokrywał się liniej więcej zasięg działalności poznańskiego kata. Tylko Wielkopolska posiadała starostę generalnego, inne prowincje nie były tak wyróżnione.

Ten stan rzeczy utrzymał się do 1772 r., kiedy to I rozbiór Polski odebrał od niej północne tereny, położone po prawej stronie Noteci. Wielkopolska utraciła powiat wałecki, nakielski i część kcyńskiego. Następne rozbiory włączyły całą Wielkopolskę do Prus. Krótki epizod Księstwa Warszawskiego (1806 - 1812) utrzymał podziały wprowadzone przez Prusaków.

Istotna i dramatyczna zmiana nastąpiła w 1815 r., kiedy to kongres wiedeński podzielił jednolity dotąd pod względem historycznym, komunikacyjnym, osadniczym i kulturowym obszar na dwie nierówne części. Większą z nich Przyłączono do Prus i nazwano Wielkim Księstwem Poznańskim, a od 1848 r.

Provinz Posen. Drugą wschodnią część (dawne powiaty kaliski, część pyzdrowskiego i koniński) włączono do Królestwa Polskiego połączonego unią personalną z cesarstwem rosyjskim.

¹ W opracowaniu wykorzystano materiały zgromadzone w trakcie prac nad "Syntezą wartości kulturowych przestrzeni Państwa Polskiego" prowadzonych na zlecenie Ministerstwa Kultury i Sztuki od 1988 r.; Zob. też *Dzieje Wielkopolski*, t 1-2/red.J. Topolski, W. Jakóbczyk - Poznań, 1969, 1973.; tam wcześniejsza literatura

Od tego momentu rozpoczyna się "rozchodzenie" Wielkopolski, tak niezwykle do dziś czytelne w przestrzeni. Zostają przerwane połączenia komunikacyjne, zmieniają się przepisy prawne, wzorce kulturowe. W Królestwie naśladowano architekturę warszawską, wzorującą się na Sankt Petersburgu. Stał się modny klasycyzm. W Księstwie modne jest to co w Berlinie: architektura (neoromanizm, neogoty), literatura, prawo budowlane, styl gospodarowania. Wcześniej nastąpiło też uwłaszczenie chłopów, a co za tym idzie zmiana struktury przestrzennej wsi. Lansowana przez Polaków w latach 60-tych XIX w. praca pozytywistyczna znalazła najpełniejszy swój wyraz właśnie w Wielkim Księstwie Poznańskim, gdzie walka z Niemcami toczyła się na polu gospodarczej konkurencji a nie walki zbrojnej.

Różnice widać też w podziałach administracyjnych². Po klęsce 1806/07 r. na dworze pruskim rozpoczęto reformy, które doprowadziły do przebudowy całego państwa. Monarchia została podzielona na prowincje, które dzieliły się na obwody rejencyjne, a te na powiaty. W Wielkim Księstwie Poznańskim utworzono rejencje poznańską i bydgoską. Siedzibą prowincji był Poznań. Rezydował w nim namiestnik króla pruskiego, książę Antoni Radziwiłł. Był to wyjątek, gdyż pozostałe prowincje były zarządzane przez prezesów. Przeprowadzono nowy podział na powiaty, niszcząc poprzedni układ. W rejencji poznańskiej wydzielono ich 17, w bydgoskiej 9. Obszar Księstwa liczył 537,5 mil² i zamieszkiwało go 774.344 mieszkańców. Powiaty miały być mniej więcej równe (ok. 30 mil²), a obszar powinien być taki, by każdy mieszkaniec mógł w ciągu połowy dnia jazdy zaprzęgiem dotrzeć do miasta powiatowego. W rzeczywistości poszczególne powiaty znacznie się pomiędzy sobą różniły wielkością i liczbą mieszkańców. W 1887 r. przeprowadzono nowy podział, tworząc 40 powiatów i 2 powiaty miejskie w Bydgoszczy i Poznaniu. Znaczenie Bydgoszczy systematycznie rosło. Prowadziła przez nią jedyna łącząca Berlin z Warszawą linia kolejowa, znacznie wzrosła liczba Niemców na terenie miasta, a powiaty w rejencji bydgoskiej nie były tak drastycznie zmniejszane, jak w rejencji poznańskiej, które niejednokrotnie dzielono na pół, pomimo, że liczba mieszkańców nie była duża. Świadczy to o dążeniu Prusaków do objęcia ściślejszą kontrolą obywateli polskiego pochodzenia.

W Królestwie Polskim z Ziemi Kaliskiej³ utworzono województwo, które podzielono na 5 obwodów, te zaś na 11 powiatów. Siedzibą województwa został Kalisz. W 1837 r. przemianowano województwa na gubernie, obwody zmieniono na powiaty, a powiaty na okręgi. Osiem lat później zlikwidowano gubernię kaliską przyłączając ją do warszawskiej. W 1868 r. powołano na powrót gubernię kaliską.

Układ taki przetrwał do 1919 r., kiedy to Polska odzyskała swoją niepodległość. Powstanie Wielkopolskie pozwoliło na przyłączenie znacznej czę-

² *Ziemie polskie pod zaborem pruskim: Wielkie Księstwo Poznańskie 1815 - 1848: studium historyczno prawne* / J. Wąsicki - Warszawa; Poznań, 1980. (PTPN, Wydział Historii i Nauk Społecznych. Prace Komisji Historycznej; t. 33).

³ *Wschodnia część Wielkopolski w latach 1815- 1918* / B. Szczepański, w: *Dzieje Wielkopolski*, t. 2; lata 1 - 1918 / pod red. W. Jakóbczyka - Poznań, 1973, s. 759 - 772.

ści dawnego zaboru pruskiego. Niestety, po stronie niemieckiej został obszar, który odpadł najwcześniej, bo w 1772 r. (tzw. Netzekreis - Okręg Nadnotecki); oraz teren opasujący wąskim łukiem Wielkopolskę od północnego zachodu a sięgający od Złotowa, Piły, Trzcianki, po Międzyrzecz, Skwierzynę, Babimost i Wschowę. Nazwano go Marchią Graniczną Poznań - Prusy Zachodnie. Stolicą tego tworu została na krótko Piła. W 1938 r. przyłączono go do prowincji brandenburskiej.

W okresie II Rzeczypospolitej zachowano podział z czasów zaborów do roku 1932, kiedy to zredukowano najmniejsze powiaty. Wtedy też przeniesiono siedzibę powiatu grodziskiego do Nowego Tomysła. Zasadniczą reformę przeprowadzono w 1938 r. Do województwa pomorskiego ze stolicą w Toruniu przyłączono 4 powiaty: bydgoski, inowrocławski, szubiński i wyrzyski. Natomiast z województwa łódzkiego przyłączono do poznańskiego 4 dawne wielkopolskie powiaty: kaliski, kolski, koniński i turecki. Charakteryzowały się one większą od powiatów "pruskich" wielkością i liczbą gmin.

Okres okupacji włączył województwo poznańskie wraz z innymi terenami należącymi dawniej do zaboru pruskiego do Rzeszy Niemieckiej. Utworzono z nich tzw. Kraj Warty.

Po 1945 r. województwo poznańskie sięgało aż do Odry i było największym województwem w kraju. Liczyło prawie 40 tys. km². Oprócz powiatów z okresu międzywojennego, dołączono do niego obszar nazywany (niesłusznie) Ziemią Lubuską⁴. Były to dawne powiaty wielkopolskie: międzyrzecki, wschowski i babimojski (nazwany później sulechowskim), oraz gorzowski, krośnieński, lubski, słubicki, strzelecki, sulęciński, świebodziński i zielonogórski. Województwo poznańskie liczyło wtedy 43 powiaty.

W 1950 r. utworzono nowe województwo zielonogórskie o powierzchni 14.576 km². Podzielono je na 18 powiatów, które zamieszkiwało 865.700 mieszkańców. Byli to repatrianci ze wschodu (Podola, Wołynia, z Lubelskiego), Ukraińcy i Łemkowie (przesiedleni w 1947 r. w ramach akcji "W"), oraz osadnicy z poznańskiego⁵. Zasiedlili oni w 1945 r. wszystkie obszary położone na zachód od Wielkopolski. Poznaniacy wchodzili w skład pierwszych ekip organizujących polską administrację na Ziemiach Odzyskanych. Wielkopolanie stanowili w pięciu powiatach 1/3 mieszkańców⁶. I tak w powiecie strzeleckim było ich 28,9%, skwierzynskim 29,4%, międzyrzeckim 31,6%, sulechowskim 33,3%, Wschowskim 29,5%. W następnych siedmiu obejmowali ok. 21% ogólnej liczby mieszkańców (w gorzowskim, sulęcińskim, świebodzińskim, krośnieńskim, zielonogórskim, głogowskim i nowosolskim). Stanowili dla repatriantów za Buga Pozytywny wzorzec kulturowy. W 1945 r. powstał też patronat osadniczy wielkopolskich miast nad miastami Ziemi Lubuskiej. Oborniki wysyłały osadników do Strzelc Krajeńskich, Kalisz do Skwierzyny, Nowy Tomysł do Międzyrzecza

⁴*Ziemie Zachodnie w granicach macierzy: drogi integracji* - Poznań, 1960, *Ziemia Lubuska*. - Poznań, 1960;

⁵*Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945 - 1947*/S. Banasiak - Poznań, Instytut Zachodni.

⁶*Zasiedlanie Ziemi Zachodnich* /Janusz Ziółkowski [w:] *Ziemie Zachodnie w granicach macierzy: drogi integracji* - Poznań, 1960, s. 161 - 190; *Spółczesność wielkopolskie w osadnictwie Ziemi Zachodnich* /Zygmunt Dalczewski, Andrzej Kwilecki - Poznań; Instytut Zachodni.

i Świebodzina, Zbąszyń do Zbąszynka, Wolsztyn do Zielonej Góry, Wągrowiec i Krotoszyn do Gorzowa Wielkopolskiego, Leszno do Szprotawy, Jarocin do Głogowa. Wielkopolanie obejmowali stacje, urzędy, zabezpieczali mienie komunalne. Podobne działania przeprowadzali na terenie Krajny osadnicy z województwa pomorskiego.

W 1950 r. odłączono od województwa poznańskiego powiat mogileński i żniński przyłączając je do województwa - wtedy już - bydgoskiego. Tak okrojone województwo poznańskie obejmowało obszar 26.723 km² i podzielone było na 34 powiaty, z tego 5 miejskich. Poznań był miastem wyłączone. Powiaty były nierównomiernie wielkości. Najmniejszy rawicki liczył 519 km², największy koniński 1.360 km².

W 1975 r. nastąpiły najbardziej dramatyczne zmiany. Pod hasłem "urząd bliżej obywatela" podzielono kraj na małe części. Z historycznej Wielkopolski wykrojono pięć województw: poznańskie, leszczyńskie, kaliskie, konińskie, pilskie. Poprzednie podziały włączyły już tereny — niegdyś wielkopolskie — do województwa: bydgoskiego, zielonogórskiego, gorzowskiego, sieradzkiego, koszalińskiego i słupskiego.

Obecnie przygotowujemy jest nowy podział administracyjny kraju. Jaki kształt będzie miało województwo poznańskie? Przygotowywane są rozmaite warianty, m.in. wariant nawiązujący do historycznych dzielnic polskich⁷. Prace przy nim, w których uczestniczę, przedstawiam poniżej.

Synteza wartości kulturowych przestrzeni państwa polskiego

Na zlecenie Ministra Kultury i Sztuki powołano 12 zespołów badawczych, które w oparciu o przesłanki historyczne i kulturowe, miały przygotować propozycję nowego podziału kraju. Prace badawcze prowadzono od grudnia 1988 r. Zebrano najpierw materiał biblio- graficzny z dziedziny historii gospodarczej, politycznej, administracyjnej, historii sztuki, etnologii, archeologii, architektury i urbanistyki, geografii, językoznawstwa (gwara, toponimia), jak również obejmujący legendy i podania, przewodniki turystyczne, mapy, lustracje nowożytnie.

W następnym etapie dokonano delimitacji granic poszczególnych regionów poprzez nałożenie na siebie wszystkich granic administracyjnych i ko-

⁷ Na zlecenie PTPN ze środków Wydziału Gospodarki Przestrzennej Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu prowadzone były w 1991/92 r. *"Studia do delimitacji regionu Wielkopolski - historyczna przestrzeń kulturowa Wielkopolski"* pod kierunkiem A. Karłowskiej-Kamzowej, przy współpracy A. Brencza (opracowanie etnograficzne); D. Matyaszczyk (część historyczna, socjologiczna oraz wraz z A. Kamzową - synteza), A. Prinke (część archeologiczna). W opracowaniu wykorzystano również wcześniejsze prace: *Historyczne podziały Wielkopolski na jednostki administracyjne* /D. Matyaszczyk - 1988 (maszynopis); *Przestrzeń historyczna jako forma szczególnej krajoznawczo kulturowego* /A. Karłowska//w: *Gospodarka przestrzenna Polski wczoraj, dziś, jutro* /red. A. Kukliński - Warszawa, 1986 r.; *Przestrzeń historyczna w planowaniu przestrzennym* /A. Karłowska-Kamzowa //w: *Przestrzeń kulturowa w planowaniu przestrzennym* /red. T. Paterka (Biuletyn KPZK-PAN; z. 142) - Warszawa, 1989 r.; *Tradycja Polski lokalnej na przykładzie Wielkopolski* /A. Kamzowa, D. Matyaszczyk (maszynopis) - opracowany dla Problemu Badawczego "Rozwój regionalny, rozwój lokalny, samorząd terytorialny" > Uniwersytet Warszawski; *Społeczne funkcje przestrzeni historycznej na przykładzie Wielkopolski* /A. Kamzowa, D. Matyaszczyk //w: *Materiały z sesji "Polska lokalna, samorząd terytorialny w warunkach reformy"* - Poznań 1985r. s. 65 - 69; oraz *"Ochrona dóbr kultury niematerialnej do planu regionalnego województwa poznańskiego"*, 1990 /D. Matyaszczyk, A. Kamzowa, A. Brencz, L. Fijał; *Wynyczne konserwatorskie dla woj. poznańskiego (1988), dla woj. leszczyńskiego (1989)* /A. Kamzowa, D. Matyaszczyk.

ścielnych na przestrzeni wieków. Wydzielono kilka okresów, obligatoryjnych dla każdego z zespołów. W toku pracy okazało się, że specyfika poszczególnych prowincji nie pozwala na sztywne trzymanie się wyznaczonych ram. I tak dla Wielkopolski wyznaczono okres do 1200, 1201 - 1500, 1500 - 1772, 1772 - 1919, 1919 - 1939, 1945 - 1975. Badania zamykano na roku 1975, uznając to za granicę historyczną. Z założenia nie prowadzono badań nad obecnymi województwami. Nałożenie na siebie granic województw i powiatów, oraz diecezji, archidiakonatów i dekanatów pozwoliło uchwycić najbardziej stabilne i najczęściej powtarzające się przebiegi granic. Po uzgodnieniu granic pomiędzy sąsiednimi zespołami (w przypadku Wielkopolski: Ziemia Dobrzyńska, Ziemia Sieradzko-Łęczycka, Dolny Śląsk oraz Pomorze Zachodnie) przeanalizowano rozwój sieci osadniczej i komunikacyjnej. Badano dynamikę zmian w funkcjonowaniu ośrodków (w Wielkopolsce przyjęto jako najniższą zmienną ośrodek parafii — było ich ponad 1200), ich rozwój, regres, a nawet zanikanie. Badano powiązanie z przebiegiem i znaczeniem poszczególnych szlaków handlowych, rozwój miast w XIII - XV wieku oraz powstanie nowych miast w okresie reformacji, gdy do Wielkopolski masowo napływali emigranci z Czech, Saksoni. Przynosili ze sobą ulepszone rzemiosło tkackie, ale i religię protestancką. Zaczynają powstawać liczne zbory, drukarnie, papiernie. Dynamicznie rozwija się też przemysł sukienniczy. Okres wojen, a później zabory przyczyniają się do upadku wielu miast. Zmiana własności majątków (sekularyzacja dóbr królewskich i kościelnych), utrata praw miejskich, przesunięcie granic państwa, ograniczenia celne i celowe sprowadzenie Wielkiego Księstwa Poznańskiego do roli spichlerza Prus, powoduje przekształcenie modelu gospodarowania.

Rozwijający się przemysł zanika (rzemieślnicy przenoszą się do zaboru rosyjskiego, gdzie dynamicznie rozwija się okręg łódzki). Ale przynależność do zaboru pruskiego przyczynia się do zbudowania w okresie ok. 50 lat gęstej sieci kolei normalno i wąskotorowych, sieci dróg bitych, które łączyły wszystkie miasta powiatowe. Te ośrodki, które nie dopilnowały budowy dróg, utraciły swoje znaczenie (np. Buk, Kórnik). Na granicy polsko-rosyjskiej rozwija się przemysł, pełniący niebagatelną ekonomiczną rolę. Z chwilą zniesienia tej granicy w 1919 r. szereg miast położonych wzdłuż niej traci prawa miejskie. Podobna sytuacja następuje w 1945 r. na dawnej granicy niemiecko-polskiej.

Nałożenie na siebie wszystkich podziałów na powiaty pozwoliło uchwycić najbardziej trwałe granice. Zaproponowano odtworzenie powiatów w dwóch Wariantach. Mniejszym i większym. Przy tym drugim — dawne siedziby powiatów (przewidziane w wariacie mniejszym) wzajemnie by się uzupełniały, a poszczególne funkcje administracji powiatowej byłyby pomiędzy nie rozdzielone. W przypadku Wielkopolski uznałam, że najłatwiejsze i najtańsze byłoby odtworzenie podziału z przed 1975 r., pod warunkiem, że uwzględni się obecne powiązania komunikacyjne, gospodarcze, kulturowe (miejsca pracy, szkoły, służba zdrowia etc.), konflikty lokalne (Kalisz-Ostrów), wreszcie preferencje gmin. Nie można bowiem wytyczać granic na mapie, nawet opierając się na Rzetelnych badaniach bez uwzględnienia czynnika ludzkiego, współczesnej świadomości regionalnej mieszkańców Polski.

Współczesna świadomość regionalna w Wielkopolsce

W ramach prac badawczych prowadzonych przez Wielkopolski Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Poznaniu rozesłano ankietę do wszystkich gmin na obszarze 8 województw należących niegdyś w całości lub w części do Wielkopolski lub Województwa Poznańskiego. Na 383 wysłanych ankiet w pierwszej turze, czyli na przełomie grudnia 1991/stycznia 1992 r. odpowiedziało 285 gmin. Jako pierwsze, bo już w grudniu odpowiedziały gminy z województwa kaliskiego, konińskiego i bydgoskiego.

Podano wtedy tylko informacje, że podobna ankieta zostanie rozesłana na terenie całej Polski. Pytanie o wybór prowincji było jednym z czternastu pytań ankiety, której celem była próba uchwycenia przemiany świadomości społeczeństwa polskiego po 1989 r., kiedy to nastąpiły zmiany ustrojowe. Interesowały nas przejawy aktywności samorządowej, która znajduje ujście zarówno w wydawaniu prasy samorządowej, zmianach nazw ulic, placów, stawianiu nowych pomników i tablic, jak i burzeniu lub przenoszeniu w inne miejsce gloryfikujących poprzedni ustrój. Interesowała nas przynależność do rozmaitych związków międzygminnych o charakterze gospodarczym (np. wspólne budowanie wodociągu czy telefonu), ale i o charakterze samorządowym wojewódzkim i ponadwojewódzkim (Sejmiki Wojewódzkie, Stowarzyszenie Gmin Regionu Wielkopolski, Związek Gmin Zachodnich, Związek Gmin Ziemi Tucholskiej, Związek Wójtów, Burmistrzów i Prezydentów Wielkopolski, etc), które odtwarzają dawne historyczne podziały na ziemie lub regiony. Istnieją też innego rodzaju związki, jak np. Związek Miast Męczeńskich, Związek Gmin Cysterskich, Związek Miast Polskich. W sumie naliczyliśmy na badanym obszarze 41 rozmaitych tego typu stowarzyszeń.

W sierpniu 1992 r. rozesłaliśmy ponownie ankietę do gmin, które nie odpowiedziały na nie uprzednio, ale tylko do tych, które wchodziły kiedykolwiek w skład województwa poznańskiego. Dlatego pominięto południowe obszary województwa zielonogórskiego i północne gorzowskiego, bydgoskiego. Nie wysłano też powtórnie ankiet do Bydgoszczy i Zielonej Góry. Pozostałe stolice — poza Leszmem — odpowiedziały w pierwszej turze. Ankietę wzbogacono o pytanie, skąd przesiedlano ludność na tereny gminy po 1945 r. Ale zadano je tylko gminom województwa pilskiego i zielonogórskiego. Dopiero teraz podano informację, że Wielkopolski Ośrodek współpracuje z zespołem przygotowującym jeden z wariantów nowego podziału kraju. W ciągu dwóch tygodni nadeszły odpowiedzi, głównie z województwa leszczyńskiego i pilskiego. W sumie na wysłanych 386 ankiet odpowiedziało 318 gmin, co stanowi 83,9%. Dlatego nasze badania można uznać za reprezentatywne.

Wyniki naniesiono na mapę w skali 1:300 000 obejmującą osiem województw: bydgoskie, gorzowskie, kaliskie, konińskie, leszczyńskie, pilskie, poznańskie, zielonogórskie oraz po jednej gminie z koszalińskiego i słupskiego oraz 3 z sieradzkiego. Zaznaczono na niej granice historycznej Wielkopolski (stan z XVI wieku), granice Wielkiego Księstwa Poznańskiego (1815 - 1919), z dwudziestolecia międzywojennego (1919 - 1939), z okresu 1945 - 50, z lat 1950 - 1975 i współczesne. Poniżej przedstawiamy sumaryczne zestawienia z poszczególnych województw.

W województwie bydgoskim na 56 gmin odpowiedziało 47, czyli 83,9%. Najwięcej wyborów przypadło na Wielkopolskę bo aż 15 (31,9%), drugie zajmuje Pomorze Nadwiślańskie 14 (29,78%), trzecie województwo bydgoskie w powiększonym kształcie 5 (10,6%), Pomorze Zachodnie wybrała 1 gmina (4,2%), Pomorze Północno-Zachodnie także 1, jedna wybiera równocześnie Pomorze Nadwiślańskie i Zachodnie. Brak zdania wykazało 7 (14,8%), a zdecydowany sprzeciw przeciwko jakimkolwiek zmianom 3 (6,38%).

Na 40 gmin w województwie gorzowskim odpowiedziało 32, co stanowi 80% całości. Wielkopolskę wybrało 12 (37,5%); tyle samo Pomorze Zachodnie (37,5%), 4 (12,5%) powstrzymały się od wyboru, 1 (3,1%) być może wybierze Wielkopolskę, 1 chciałaby należeć do Ziemi Lubuskiej, wreszcie 1 rozdzieliłaby się pomiędzy Wielkopolskę, Pomorze Zachodnie i Ziemię Lubuską.

Na 57 gmin w województwie kaliskim odpowiedziało 54, co stanowi 94,7%. Najwięcej, bo aż 42 (77,8%) uzyskanych odpowiedzi wskazuje na Wielkopolskę. Dolny Śląsk wybrało 5 (9,3%) gmin. Ziemię Sieradzko-Łęczycką 2 (3,7%), Wielkopolskę Południowo-Wschodnią tylko Kalisz (1,85%). 4 gminy (7,4%) uchyliły się od odpowiedzi.

W województwie konińskim na 45 wysłanych ankiet odpowiedziało 39 gmin, co stanowi (86,7%). 35 gmin (89,7%) wybrało Wielkopolskę, 1 (2,6%) wybiera Wielkopolskę lub alternatywnie Ziemię Sieradzko-Łęczycką. Tyle samo gmin wybrało Pomorze Nadwiślańskie (2,6%). 2 (5,1%) uchyliły się od odpowiedzi.

Z województwa leszczyńskiego na wysłanych 31 ankiet odpowiedziało 25 gmin, co stanowi 80%. Wielkopolskę wybrały 22 gminy (70,97%), 3 gminy (9,6%) Dolny Śląsk. W pierwszym okresie nadeszło z leszczyńskiego tylko 42% odpowiedzi. Nie było gmin unikających wyboru.

Na 38 gmin z województwa pilskiego odpowiedziało 33, co stanowi 86,8%. Z tego za Wielkopolską opowiedziało się 22 (66,6%), za Pomorzem Zachodnim 5 (15,5%), wstrzymały się od wyboru 3 (9,09%), Pomorze Nadwiślańskie wybrała 1 gmina (3,0%). Również 3,0% wybrałoby alternatywnie Pomorze Nadwiślańskie lub Wielkopolskę. 1 wybrała region bydgoski.

W województwie poznańskim na 60 gmin, odpowiedziało 54 (90%). Wszystkie, co zrozumiały, wybrały Wielkopolskę.

Z województwa zielonogórskiego nadeszło 38 odpowiedzi, na wysłane 54 ankiety. Identyczna liczba gmin wybrała Wielkopolskę 11 (20,37%) i Pomorze Zachodnie (20,37%). Region Zachodni preferuje 5 (9,25%), Ziemię Lubuską 3 (5,5%) i tyle samo (5,5%) wybrało województwo zielonogórskie. Jeżeli połączymy te wybory i uznamy je za jeden obszar, tylko różnie nazywany, to również 11 gmin (20,37%) ma skryształizowane preferencje. Pomorze Zachodnie wybrała jedna gmina (1,85%). 3 gminy powstrzymały się od wyboru (5%).

Reasumując: wyboru Wielkopolski dokonali w większości te gminy, które - co oczywiste - w przeszłości już do niej należały. Przeważnie gminy odwołują się do okresu z przed 1975 r., ale sięgają również do lat 1945 - 50. Tylko Kalisz nawiązał do czasu, kiedy był stolicą województwa, ale nie precyzował czy chodzi o Rzeczypospolitą Szlachecką czy o okres zaborów.

Czytelnie rysuje się obszar Dolnego Śląska. Wybierają go gminy, które historycznie do niego należały. Ale co znamienne, używają raczej terminu dawne województwo wrocławskie. Natomiast w przypadku Wielkopolski funkcjonuje wymiennie określenie Region Wielkopolski, Wielkopolska, Województwo Poznańskie.

Rozpadło się województwo bydgoskie na Wielkopolskę, Pomorze Nadwiślańskie, Pomorze Zachodnie, Region Bydgoski. Podobna sytuacja jest z województwem zielonogórskim, skąd przyszło najmniej odpowiedzi. Zaskoczeniem jest wybór Wielkopolski przez Iłowe Żagańską.

Czytelnie rysuje się Pomorze Zachodnie w gorzowskim - wybrały je te gminy, które wchodziły w skład województwa szczecińskiego do 1975 r. Ale podobna sytuacja wygląda w przypadku wyboru Wielkopolski — oczywiście, że chcą do niej należeć gminy, które od wieków wchodziły w jej skład i dopiero podział z 1919, i powtarzający go z 1950 r. od niej je odłączył. Powstaje skupienie gmin na północnych obrzeżach województwa zielonogórskiego i południowych gorzowskiego. Jednak nie tworzą one "dojścia" do granicy, gdyż nie odpowiedziały na ankietę Torzym, Lubrza oraz Zbąszyń.

Na całym przebadanym obszarze powtarza się charakterystyczna sytuacja. Gminy położone w pobliżu obecnych stolic Wojewódzkich nie odpowiadają na ankietę lub uchylają się od odpowiedni (np. Osieczna, Rydzyna, Ślesin, Kramsk, Krzymów, Godziesze, Lisków, Grodziec, Chodzież, Szydłowo, Nowa Wieś, Dąbrowa Chełmińska, Świdnica, Zabór, Otyń, Sulechów, itd.). Podobna sytuacja zachodzi w przypadku gmin znajdujących się na granicach: np. Wronki, Mogilno, Żnin, Strzelno, Wschowa, Zbąszyń, Torzym, Niechłów, Jemielno, Żagań, Kłodawa.

Widać wyraźnie przerwanie ciągłości osadniczej na obszarze, który odpadł od Wielkopolski w 1772 r. Gminy z północnej części województwa pilskiego, poza Mirosławcem, opowiedziały się za Pomorzem Zachodnim. Ludność zasiedlająca te tereny pochodzi z kresów wschodnich lub dawnego województwa pomorskiego i nie wie, że ziemie te należały do Wielkopolski przez około siedem stuleci.

Przeanalizowaliśmy także uzasadnienie wyboru Wielkopolski, przy czym niektóre gminy podawały ich kilka. Najczęściej podkreślano związki historyczne (42 razy), drugie miejsce zajmowało położenie geograficzne (36), w przypadku gmin obecnie nie wchodzących w skład poznańskiego województwa 28 razy pojawiło się stwierdzenie "już należeliśmy", a 31 (z tego 16 to z gmin poznańskich) "zawsze należeliśmy". Tyle samo gmin uznało za istotne powiązania kulturowe (22) i ekonomiczne (22) z regionem wielkopolskim. 25 odwołało się do tradycji historycznej. 20 uznało że istotne są dobre powiązania komunikacyjne (z tego 17 z poza obecnego poznańskiego). 14 powoływało się na bliskie związki z Poznaniem. 10 identyfikowało się z Wielkopolską jako regionem rolniczym, 6 podało że mieszkańcy czują się związani świadomością, 4 etnicznie, 4 administracyjnie. Tyle samo odwołało się do etosu Wielkopolanina. Po 1 do 3 razy wymieniano uczelnie, służbę zdrowia, wzorce kulturowe, powiązania handlowe, zwyczaje, względy społeczne. 61 gmin nie podało uzasadnienia swojego wyboru Wielkopolski, z tego 21 to były gminy z województwa poznańskiego.

Dłuższe uzasadnienia lub bardziej emocjonalne: "zawsze byliśmy i chcemy być", "tylko Wielkopolska" itp. podawały gminy, które leżą dalej od obecnego województwa. Ale nie było to regułą.

Można oczywiście postawić pytanie, na ile odpowiedzi urzędników gminnych odzwierciedlają poglądy wszystkich lub większości mieszkańców gmin. W części są to rzeczywiście indywidualne wybory poszczególnych osób. W niektórych przypadkach Rady Gmin podjęły stosowne uchwały o chęci przynależności do danych regionów. Siedzimy również bacznie artykuły prasowe, jakie od 3 lat pojawiają się na temat regionalizmu. Sądzymy, że i tak w większości wypadków to właśnie aktyw urzędniczy i działacze samorządowi zadecydują o takich czy innych powiązaniach gminy na szczeblu powiatowym, a powiaty sfederują się w województwa. I byłaby to najrozsądniejsza droga do optymalnego podziału kraju.

W sumie Wielkopolskę wybrało 213 gmin, do nich należy dodać 5 z obecnego województwa poznańskiego, co daje 218; a 5 być może ją wybierze. Można zatem stwierdzić, że region Wielkopolski istnieje niezwykle wyraźnie i stanowi zwarty obszar odtwarzający w powiększonym kształcie województwo poznańskie sprzed 1975 r.

WIELKOPOLSKA YESTERDAY AND TODAY

S u m m a r y

Over the ages, Wielkopolska had been a uniform entity from the cultural, immigration and legal points of view. This structure was destroyed only by the 1815 partition of Poland, when Wielkopolska was divided between Prussia and Russia.

In common understanding, the territory of Wielkopolska is limited to the former Prussian dominion, with Northern border along the Noteć river and Eastern border along the Prosną river. However, hardly anybody remembers that Northern territories (Wałcz and Nakło regions) and Southern territories (Wschowa region) for many ages were the integral parts of Wielkopolska. The area of Wielkopolska changed with the changes in political situation of the state. Wielkopolska occupied the largest area after 1945, when it comprised ca. 40.000 km² and included a part of regamed Territories, inhabited both by immigrants from Eastern territories of Poland as well as the immigrants from the Poznań province. In 1950 Zielona Góra province was created; in consequence for the first part in the Polish history Western border of Wielkopolska was not the border of the state. The unfortunate administrative reform of 1975, which divided Poland into 49 provinces, introduced the widest changes into a historically shaped area of Wielkopolska. Former Wielkopolska was divided into 5 provinces. However, the memories about belonging to Wielkopolska are still vivid. It was proved by questionnaire research carried out by the author in 1992 in 384 communes from the area of 8 provinces which formerly belonged, partly or wholly, to Wielkopolska. One of the gestions pertained to the choice of the territory to which a given commune would like to belong if new administrative division of the state were introduced. From among 319 answers (84%), 213 communes indicated Wielkopolska, and 5 answered that Wielkopolska is their likely choice. In this way a former Wielkopolska region in its pre-1975 borders was reconstructed; moreover, included the area which belonged to Wielkopolska between 1945 and 1950, as well as the area of southern and central parts of former Bydgoszcz Regency from the period 1815-1938.